

ADAM PRZYBECKI

Pojęcie modelu duszpasterstwa w teologii pastoralnej

W publikacjach z zakresu teologii pastoralnej, pośród wielu innych terminów, spotkać można dość często stosowane określenia – „model duszpasterstwa” i „koncepcja duszpasterstwa”. Wraz z nimi pojawiają się kolejne, np. „wizja pastoralna” czy „duszpasterskie wzorce”. Lektura sporej liczby tekstów, w których wspomniane pojęcia są stosowane, przysparza niemało trudności w zrozumieniu ich znaczenia. Odnosi się wrażenie, jakby te pojęcia używane były w dość dowolny sposób, bez uwzględnienia kontekstu, konsekwencji metodologicznych i prakseologicznych. Wydaje się, że przyczyną zgłaszanych trudności jest albo mechanicznie przenoszone na grunt teologii pojęć zapożyczonych z innych nauk, albo nie przywiązywanie zbyt dużej wagi do precyzyjnego ich stosowania w konkretnych przypadkach.

Istnieje zatem potrzeba podjęcia próby uporządkowania zagadnień, związanych ze stosowaniem określonych pojęć na terenie teologii pastoralnej. Dokonać tego można, pokazując najpierw trudności w formułowaniu wymienionych wcześniej pojęć, a także źródła nie zawsze trafnych zapożyczeń, aby wreszcie zaproponować konkretne propozycje teologicznopastoralnych adaptacji.

I. Trudności związane z formułowaniem pojęć stosowanych w teologii pastoralnej

Istotne dla teologii pastoralnej skoncentrowanie na współczesnej sytuacji, w jakiej dokonuje się aktualizacja Kościoła, rodzi konieczność odwoływania się do innych dyscyplin naukowych. Jest bowiem ona *naukową refleksją nad aktualnym rozwojem i doskonaleniem Kościoła w jego działaniu zbawczym, o ile ten rozwój i doskonalenie może być poznane z samej istoty Kościoła oraz analizy sytuacji, w*

*jakich Kościół aktualnie działa*¹. Trzeba zauważyć, że owo poznanie dotyczy zarówno rzeczywistości samego Kościoła (poznanie krytyczne), jak i powinności, jakie ma do wypełnienia (poznanie normatywne)². Dlatego też teologia pastoralna funkcjonuje z jednej strony jako nauka teoretyczno-praktyczna (w arystotelesowskim sensie) – w tym rozumieniu jest refleksją nad działalnością Kościoła, przez którą urzeczywistnia się on w określonym momencie historii i konkretnych warunkach społecznych, z drugiej strony teologię pastoralną traktuje się także jako naukę normatywną. W tym ujęciu jej celem jest wypracowanie, ważnych i potrzebnych dla kierowania Kościołem, zbiorów norm i dyrektyw działania. Mają one kluczowe znaczenie zarówno dla poszczególnych wspólnot tworzących społeczność kościelną, jak i dla poszczególnych osób wypełniających w jej ramach właściwe sobie zadania.

Dla teologii pastoralnej oba rodzaje poznania są równie ważne i trzeba je uwzględniać w całości myślenia praktycznego. Nie do pomyślenia bowiem jest sytuacja, w której formuluje się normy i praktyczne dyrektywy działania bez wcześniej przeprowadzonej, naukowej refleksji nad rzeczywistością. Niemożliwe także jest dokonanie tego dzieła bez ustalenia, precyzyjnie uzasadnionego systemu odniesień wspomnianej refleksji, a więc podstawy analizowanej rzeczywistości.

Dokumenty kościelnego Magisterium określają teologię pastoralną jako *naukową refleksję o codziennym wzrastaniu Kościoła, w mocy Ducha Świętego, w kontekście historii; a więc o Kościele jako powszechnym sakramencie zbawienia, jako znaku i żywym narzędziu zbawienia Jezusa Chrystusa, działającym przez słowo, sakramenty i posługę miłości*³. Zwracają uwagę, że „nie jest tylko umiejętnością, zespołem wskazań, doświadczeń i metod. Ma status pełnoprawnej dyscypliny teologicznej, ponieważ czerpie z wiary zasady i kryteria działalności duszpasterskiej Kościoła w historii [...]”. Wśród tych zasad i kryteriów szczególnie ważne miejsce zajmuje ewangeliczne rozeznanie sytuacji społeczno-kulturalnej i kościelnej, w której prowadzona jest działalność duszpasterska³. W związku z tym należy podkreślić, że naukowa refleksja nad urzeczywistnieniem się Kościoła winna najpierw odnosić się do samej jego istoty, korzystając z analizy opartej na przesłankach teologicznych. Szczególne znaczenie ma tutaj odwołanie się do eklezjologii, chrystologii i antropologii teologicznej. W nawiązaniu do przesłanek formułowanych przez te dyscypliny, teologia pastoralna jest w

¹ J. Majka: *Metodologia nauk teologicznych*. Wrocław 1981 s. 206.

² Tamże; K. Rahner: *Grundlegung der Pastoraltheologie als praktischer Theologie*. W: *Handbuch der Pastoraltheologie. Praktische Theologie der Kirche in ihrer Gegenwart*. Hrsg. F. X. Arnold, K. Rahner, W. Schurr, M. Weber. Bd. 1. Freiburg im Br. 1970 s. 122–123.

³ Jan Paweł II: Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis*. „L'Osservatore Romano”. Wydanie polskie. R. 13: 1992 nr 3–4 s. 44 pkt 57.

stanie skonstruować tezy o podstawowych funkcjach Kościoła, o jego dobru wspólnym, jak również o jego zasadniczych konstrukcjach oraz środkach i sposobach działania.

Naukowa refleksja nad urzeczywistnianiem się Kościoła w terażniejszości musi jednak uwzględniać również drugi ważny czynnik, tzn. okoliczności, w których ono się dokonuje. Posługa zbawienia realizowana jest bowiem w określonych warunkach miejsca i czasu, wśród ludzi o określonej strukturze psychicznej. Stąd istnieje konieczność sięgnięcia do nauk humanistycznych, m.in. socjologii, psychologii czy historii. We współpracy z nimi możliwe jest przeprowadzenie bardziej wnikliwej analizy socjalnych i psychologicznych uwarunkowań działalności zbawczej oraz pełniejsza identyfikacja Kościoła w realiach określonego miejsca i czasu.

W procesie historycznego rozwoju teologii pastoralnej takie ujęcie teologii pastoralnej zaowocowało sformulowaniem tezy, że przedmiotem naukowego zainteresowania teologii pastoralnej powinny być trzy warstwy treściowe, rozumiane z punktu widzenia tej dyscypliny jako trzy etapy postępowania badawczego. Pierwszy etap (eklezjologiczny, kryteriologiczny) obejmuje naukową refleksję nad istotą Kościoła i całością jego życia, nad podmiotami zbawczej działalności, funkcjami, strukturami i uwarunkowaniami jego urzeczywistniania się w terażniejszości. Na tym etapie badawczym, który zasadniczo oznacza poszukiwanie aktualnych zasad dla działalności Kościoła, korzysta się przede wszystkim z metody dedukcyjnej. Jako punkt wyjścia przyjmuje się tutaj Objawienie Boże, przekazywane także w nauczaniu Kościoła współczesnego. W odwołaniu do tych źródeł, formułowane są podstawy do refleksji nad aktywnością Kościoła. Według P. M. Zulehnera podstawowe pytanie, jakie stawia kryteriologia, to pytanie o to, czy Kościół jest w praktyce pewny swoich celów, a następnie: Jak cele poboczne mają się do głównego celu działalności Kościoła?⁴

Drugi etap badawczy (kairologiczny, socjologiczny), to analiza terażniejszej sytuacji Kościoła, w której realizuje on swoją podstawową misję. Posiada ona charakter teologiczno-historyczny i teologiczno-socjologiczny lub psychologiczny i jest dokonywana za pomocą metod właściwych tym dyscyplinom. W tym miejscu tradycyjne formy działalności kościelnej wspólnoty rozpatrywane są jako owoc historycznej refleksji Kościoła nad jego ówczesną sytuacją. Analiza sytuacji Kościoła w konkretnym okresie historycznym, przeprowadzona w świetle teologicznych kryteriów, powinna ukazać imperatywy działania, określające, co należy czynić w danych warunkach miejsca i czasu, aby zapewnić jego samorealizację zgodną z własną istotą i zamierzonymi planami Boga. Pytanie, jakie

⁴ P.M. Z u l e h n e r: *Od biblijnego obrazu do koncepcji teologii pastoralnej fundamentalnej*. „Teologia Praktyczna”. T. 4: 2003 s. 8.

tutaj się pojawia, brzmi następująco: Czy działalność Kościoła jest adekwatna do sytuacji, w których ma miejsce?⁵.

Na trzecim zaś etapie badań (prakseologicznym, strategicznym) ustala się konkretne zasady i dyrektywy dotyczące działania Kościoła w teraźniejszości i w przewidywanej przyszłości. Wypracowywane tutaj zasady i postulaty, propozycje modeli oraz koncepcje ich realizacji, formułowane są przy pomocy różnych metod badawczych, przede wszystkim analizy i syntezy, a także metody porównawczej. Dla postępowania w ramach tego ostatniego etapu charakterystyczne jest pytanie: w jaki sposób można rozwijać (reformować) działalność Kościoła, *by została zachowana, na nowo odkryta czy spotęgowana wyrazistość jej celów i aby była ona coraz bardziej adekwatna do sytuacji, w których się dokonuje?*⁶.

Wspomniane trzy etapy postępowania badawczego, realizowane w ramach tego metodologicznego paradygmatu teologii pastoralnej, zachowują wewnętrzną jedność. Analiza teraźniejszej sytuacji Kościoła zakłada wcześniejszą refleksję nad jego istotą, a zasady i dyrektywy działania są wnioskami wynikającymi z dwóch poprzednich etapów badawczych jako swoich przesłanek⁷. Równocześnie wskazują na oczywistą konieczność współpracy teologii pastoralnej z naukami humanistycznymi, zwłaszcza z psychologią, socjologią, historią czy pedagogiką. Metody badawcze tych nauk znajdują bezpośrednie zastosowanie w drugim członie schematu, który koncentruje się na rozpoznaniu sytuacji czy zjawiska. Ponieważ ten człon pastoralnej metody teologicznej jest tylko jednym z jej elementów, pojawia się niekiedy pokusa traktowania metodologii nauk humanistycznych z pewną nonszalancją i lekceważeniem, jako niezbyt ważnych dla całości badań teologicznych. Zjawisko to dotyczy np. metodologii ankietowania i gromadzenia tą drogą wyjściowych danych psychologicznych i socjologicznych. Istnieje też pokusa mechanicznego przejmowania na teren teologii pojęć, które są charakterystycznych dla tychże nauk, bez wcześniejszej ich weryfikacji w świetle przesłanek teologicznych.

II. Źródła uzasadnionych i nieuzasadnionych zapożyczeń

Konieczność teologicznej weryfikacji metod i pojęć, zapożyczanych z nauk humanistycznych, nie oznacza ich lekceważenia. Priorytet nadprzyrodzonych celów i środków w teologii pastoralnej nie może być rozumiany jako odrzucenie możliwości posługiwania się środkami naturalnymi. Jednakże taka sytuacja łą-

⁵ Tamże, s. 8.

⁶ Tamże, s. 9.

⁷ Por. R. Kamiński: *Metoda teologii pastoralnej*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”. T. 37: 1990 z. 6 s. 93–97.

czenia dwu różnych płaszczyzn, domaga się bardzo wyraźnego rozgraniczenia porządków, a równocześnie wypracowania możliwie prostego sposobu sprawdzania słuszności zastosowanych w ramach współdziałania z naukami humanistycznymi sformułowań teoretycznych.

W związku z interesującym nas pojęciem modelu w teologii pastoralnej, najczęściej owa współpraca z naukami humanistycznymi dokonuje się na płaszczyźnie nauk społecznych. Spotykane w teologii pastoralnej określenie „model”, używa się również w przypadku formułowania konkretnych propozycji, porządkujących różne formy aktywności duszpasterskiej Kościoła. Korzysta się tutaj m.in. z dorobku socjologii, sięgając do stosowanych w niej pojęć. Dotyczy to zwłaszcza dwu określeń – wzór i model. Podstawową trudność rodzi jednak nie tyle korzystanie z tych pojęć, ale bezkrytyczne przenoszenie ich na teren teologii pastoralnej.

W badaniach socjologicznych – jak zwraca na to uwagę Antonina Kłoskowska – odrębnie traktuje się faktyczne zachowania ludzkie (wzory) oraz towarzyszące im refleksje, normy i oceny (modele). Określenie „wzór” rozumie jako *taką regularność, czyli względnie trwałą strukturę ludzkich zachowań, która jest uwarunkowana społeczno-kulturowymi czynnikami. Ponieważ ludzie posiadają w większym stopniu aniżeli wszelkie inne stworzenia zdolność naśladowania innych i uczenia się od siebie nawzajem, wzory ludzkiego zachowania rozszerzają się (propagują). Ta ich właściwość pozwala mówić, że mają one charakter dynamiczny; są nie tylko wyrazem, ale także czynnikiem uniformizmu ludzkiego zachowania*⁸. Gdy zaś przechodzimy z płaszczyzny obserwowanych prawidłowości zachowania społeczno-kulturalnego do refleksji i poszukiwania wzajemnych zależności zachowań ludzkich, wówczas mamy do czynienia z pojęciem model⁹.

Autorka stosowanych na terenie socjologii pojęć ostrzega badaczy przed mieszaniem tych dwu terminów, które są dwoma różnymi kategoriami socjologicznymi. Termin wzór określa prawidłowości społeczno-kulturalnego zachowania, zaś model trzeba odnosić do norm i wyobrażeń na temat poprawnego zachowania. Jak podkreśla, *wzór może być uświadomiony w mniejszym lub większym stopniu, ale zawsze jest on schematem rozpowszechnionych w obrębie danego społecznego kręgu typowych sposobów faktycznego zachowania. Tymczasem model w przyjętym tu rozumieniu jest zawsze modelem świadomym, stanowi sformułowany w postaci słownej lub wyrażony w obrazie zespół norm lub wyobrażeń odnoszących się do określonej sfery społecznego działania i formułowa-*

⁸ A. K ł o s k o w s k a: *Wzory i modele w socjologicznych badaniach rodziny*. „Studia Socjologiczne”. R. 2: 1962 nr 2 s. 37.

⁹ Tamże, s. 44. Por. także – F. A d a m s k i: *Modele małżeństwa i rodziny a kultura masowa*. Warszawa 1970 s. 5.

*nym dla celów poznawczych*¹⁰. Jego zasadnicza funkcja polega głównie na propagowaniu i rozpowszechnianiu określonych sposobów zachowania oraz ustalaniu kryterium wartościowania i oceny ludzkich zachowań. Ten normatywny charakter zachowuje model również wtedy, kiedy nie jest sformułowany w zdaniach normatywnych, ale normatywne intencje wypowiada za pomocą ocen wartościujących.

Tak rozumiane modele występują nie tylko w pedagogice i w propagandzie, ale także w innych dziedzinach kultury. Analizując je z punktu widzenia ich twórców i propagatorów, wyróżnia się takie, które sporządzane są z myślą o innych ludziach. Do tej kategorii – jak się podkreśla – należą *modele popularyzowane w literaturze, w prasie i innych środkach komunikacji masowej, formułowane przez osoby i grupy pełniące funkcje wychowawcze i propagandowe, przez nauczycieli, kaznodziei, moralistów, propagatorów, polityków i działaczy społecznych*¹¹.

Oprócz tych modeli propagandowych, będących wytworem instytucji społecznych, występują też inne, nazywane środowiskowymi. Są one własnym tworem konkretnych grup oraz środowisk i z założenia odnoszą się bezpośrednio do ich postępowania. Wspomniane rodzaje modeli – propagandowe i środowiskowe, zasadniczo oddziałują na siebie wzajemnie, jednakże treść tych modeli może pozostawać w napięciu między pełną zgodnością i całkowitym wykluczeniem.

Stalego charakteru nie posiada też relacja między modelami i wzorami faktycznego zachowania. Jeśli weźmiemy pod uwagę pewne kultury i okresy historyczne, to w warunkach znacznej stabilizacji i w ramach małych, jednorodnych społeczności modele środowiskowe mogą być bliskie utożsamienia z wzorami zachowania. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że w innej sytuacji, zwłaszcza w przypadku wielkich i zróżnicowanych społeczeństw, które ulegają szybkiemu procesowi przeobrażeń, można oczekiwać znaczącej rozbieżności między modelami a wzorami¹².

Nie sposób nie zauważyć, że czysto mechaniczne stosowanie tak definiowanych terminów w tworzonych przez teologów pastoralnych i duszpasterzy propozycjach porządkowania czy aktywizowania duszpasterstwa, prowadzić może do zasadniczych nieporozumień. Przy podejmowaniu inicjatyw zmierzających do wypracowania pastoralnych konstrukcji modelowych trzeba pamiętać, że teologii pastoralnej bliższe jest określenie modelu, będące jedną z form teorii stosowanych w naukach humanistycznych. Rozumie się go tutaj jako uproszczony obraz

¹⁰ A. Kłoskowska, dz. cyt. s. 44.

¹¹ Tamże, s. 45.

¹² Por. tamże.

zjawiska, dzięki czemu może być on odnoszony do wielu różnorodnych zjawisk i w nich się sprawdzać¹³.

III. Model duszpasterstwa i koncepcje jego realizacji

W teologii pastoralnej pojęcie model stosowane jest dość szeroko, choć nie zawsze w sposób precyzyjny. Spotkać więc można określenie, w myśl którego model, to konkretnie wypracowany plan lub przykład działania¹⁴. Charakteryzuje się go również jako *graficzne lub opisowe odwzorowanie całości lub części rzeczywistości zbawczej Kościoła, ułatwiające analizę teraźniejszej i planowanie przyszłej działalności pastoralnej*¹⁵. W tym ujęciu rozróżnia się modele teoretyczne (np. teologii pastoralnej, parafii) i modele praktyczne (np. duszpasterstwa rodzin, dzieci, młodzieży). Wymienia się także modele ogólnie wskazane przez Magisterium Kościoła (np. różnorodnych gremiów doradczych Kościoła lokalnego) i oddolnie ukształtowane (np. grup terapeutycznych czy kapłańskich), nadto modele indywidualnej działalności pastoralnej (np. działalności proboszcza, duszpasterza chorych) i działalności pastoralnej wspólnotowej (np. parafii misyjnej lub współpracy prezbiterów w dekanacie)¹⁶. W przekonaniu znawców zagadnienia, modele mają stanowić podstawę do sformułowania dyrektyw (imperatywów) oraz programów kościelnego działania. Dyrektywy (imperatywy) określane są przez nich jako zespół nakazów i zaleceń, dotyczących realizacji aktualnych modeli teologicznych, zaś programy działania, to merytoryczne i metodycznie zaplanowane etapy realizacji tychże modeli¹⁷.

W naszych rozważaniach pragniemy skupić się na pojęciu model, które stosowane jest w różnego rodzaju teoriach działania, mających wpływać na doskonalenie form aktywności Kościoła w konkretnym obszarze duszpasterstwa. W tym znaczeniu mówimy o modelu czy modelach duszpasterstwa. Towarzyszy mu często spotykane w publikacjach i różnorodnych oficjalnych wypowiedziach określenie – koncepcja duszpasterstwa, które niekiedy bywa używane zamiennie.

¹³ Zob. J. Majka, dz. cyt. s. 104.

¹⁴ N. Hepp: *Modelle, pastorale*. W: *Handbuch der Pastoraltheologie. Lexikon*. Hrsg. F. Klostermann, K. Rahner, H. Schild. Bd. 5. Freiburg im Br. 1971 s. 336.

¹⁵ W. Przygoda: *Model pastoralny*. W: *Leksykon teologii pastoralnej*. Red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fijałkowski. Lublin 2006 s. 515–516.

¹⁶ Tamże, s. 516.

¹⁷ Por. W. Piwowarski: *Socjologia religii a teologia pastoralna i duszpasterstwo* W: *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*. Red. W. Piwowarski, W. Zdaniewicz. Poznań–Warszawa 1986 s. 87. Seria: *Studia socjologiczno-religijne – I*. W. Piwowarski nie wyjaśnia w tym artykule sposobu rozumienia stosowanego przez siebie pojęcia „model”.

Wydaje się, że trzeba te dwa pojęcia wyraźnie oddzielić od siebie. Określenie koncepcja jest pojęciem o charakterze bardziej szerokim i oznacza ogólne ujęcie, obmyślany plan działania czy rozwiązania czegoś, jakiś pomysł czy ogólnie zarysowany projekt. W pewnym sensie tak samo można potraktować określenie „wizja” (pojawia się niekiedy w kontekście słowa „duszpasterstwo”, w formie zwrotu – „wizja pastoralna”), które oznacza obraz fragmentu rzeczywistości utworzony przez twórczą wyobraźnię, albo inaczej to ujmując – wyobrażenie, przedstawienie lub opis czegoś.

Jeśli mówimy o stosowaniu w teologii pastoralnej określenia „model duszpasterstwa”, to odwołujemy się tutaj do rozumienia modelu, spotykanego w naukach humanistycznych, które ujmują go jako *uproszczony obraz zjawiska, np. wykonywanej czynności, który właśnie dzięki temu, że jest uproszczony, może być niejako przymierzany do wielu zjawisk i w nich się sprawdzać*¹⁸. Jednocześnie unikamy próby przenoszenia na teren teologii pastoralnej ujęcia modelu, które stosuje się w badaniach socjologicznych, gdzie występuje ono w wyraźnym powiązaniu z pojęciem „wzór”. Model jest tam bowiem rozumiany jako obraz lasowany czy propagowany, zaś termin wzór jest zarezerwowany dla modelu odwzorowanego z istniejącej rzeczywistości.

Tak więc model duszpasterstwa to uproszczony schemat działania, zawierający istotne elementy danych czynności. Wypracowany na podstawie źródeł teologicznych i wyników badań psycho- i socjoreligijnych, zapewnia aktualność i praktyczną przydatność w działaniu. Ze względu na to, że jest on uproszczonym schematem działania, umożliwia tworzenie różnych koncepcji jego realizacji w zależności od warunków miejsca, czasu i środowiska. W tym sensie termin koncepcja, znajduje swoje powiązanie z modelem duszpasterstwa. Możemy zatem mówić o modelu czy modelach duszpasterstwa i zarazem różnych, być może nawet licznych koncepcjach jego realizacji.

Na koniec warto podkreślić, że odwołanie się przez teologię pastoralną do określenia modelu spotykanego w naukach humanistycznych, stwarza szersze możliwości korzystania z ich narzędzi badawczych, przydatnych szczególnie w tworzeniu i weryfikowaniu konkretnych modeli pastoralnych. Chodzi tu zwłaszcza o zastosowanie tzw. badań systemowych, polegających – najogólniej ujmując – na analizie poszczególnych faktów humanistycznych, dokonywanej w odniesieniu do jakiegoś ogólniejszego układu, w którego skład wchodzi, a także na zestawieniu, porównaniu, powiązaniu z innymi elementami tego układu. Najczęściej mówi się o dwu typach badań systemowych: analizie strukturalnej i analizie funkcjonalnej¹⁹. Dla teologii pastoralnej takie narzędzie może się okazać bardzo

¹⁸ J. M a j k a, dz. cyt. s. 104 .

¹⁹ Por. Tamże, s. 148–154.

przydatne. Jej bowiem zadaniem jest m.in. prezentowanie obrazu Kościoła współczesnego, tzn. aktualizowanego w określonej rzeczywistości, z uwzględnieniem jego podstawowych struktur i funkcji. Spojrzenie na istniejące w kościelnej wspólnoty struktury, a tym bardziej na jego podstawowe funkcje jako na zespolone układy, czyli systemy badawcze, umożliwia w tym względzie prowadzenie niezmiernie interesujących analiz systemowych. Chodzi tutaj już nie tylko o teoretyczne analizy modelowe, ale przede wszystkim o sięganie do tego schematu jako środka analiz, ulegającej przemianom rzeczywistości. Badanie przecież procesów przemian, które dokonują się w chrześcijaństwie, ich analizowanie i ocena, stanowi podstawę tworzonych przez teologię pastoralną propozycji duszpasterskiego działania²⁰.

²⁰ Por. Tamże, s. 290–291.

NOTA OD AUTORA – Tekst został napisany do księgi jubileuszowej przygotowywanej przez Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu z okazji przypadającego w 2008 r. osiemdziesięciolecia urodzin ks. prof. dr hab. Jana Kruciny.